

УДК 355.01:140.8

Огаренко Є. С.

канд. філос. н., доцент,
кафедра політології

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
к. 35, Французький бульв., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

E-mail: ogarenko.eu@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0015-032X>

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-5206.2024.38.15>

ФІЛОСОФІЯ ВІЙНИ ЯК АКТУАЛЬНА СВІТОГЛЯДНА ПРОБЛЕМА

Із початком військової агресії Росії в Україну війна перестала бути для українців лише політичним явищем, але набула для нас і світоглядного значення. Навіть у пересічних громадян виникають питання, які нещодавно могли б показатися парадоксальними. А саме: як у якості агресора опинилася держава, яка була одним із гарантів суверенності і безпеки України? як агресором стала держава, що як правонаступниця колишнього СРСР була найбільш постраждалою від фашистської агресії державою під час Другої світової війни? Не сподіваючись дати вичерпну відповідь на зазначені питання, автор статті робить спробу визначити філософські засади, світоглядні підходи до розуміння війни як соціального явища, зокрема значення світ-системної методології для розуміння еволюції поглядів на сутність військових конфліктів, визначення критеріїв справедливої-несправедливої війни. Акцентується увага на тому, що ні комуністична, ні ліберальна ідеологія не витримали перевірку часом стосовно власних антивоєнних настанов. «Холодна війна» між двома ідеологічно протилежними системами не позбавила людство від «гарячих війн», хоча дещо змінила їх геополітичну локацію. Ще на початку 60-х років ХХ ст. консервативний німецький філософ К. Шмітт передбачав таку можливість, пояснюючи це тим, що ядерна зброя потрібна державам не для того, щоб узагалі позбавитись військових конфліктів у світі, а для того, щоб ініціювати і контролювати військові конфлікти «малої інтенсивності». Дослідник цього поняття М. ван Кревельд називає серед основних рис таких конфліктів таке: у них рідко з обох сторін беруть участь регулярні армії, а переважно партизани, терористи, громадянське населення, включаючи жінок і дітей. Стосовно подальшої еволюції відносин між державою і збройними формуваннями М. ван Кревельд робить припущення, що сучасні держави або опанують конфлікти низької інтенсивності, або зникнуть. Серед критеріїв справедливості-несправедливості війни, зокрема російської агресії проти України, важливо враховувати не лише правовий аспект, а й морально-психологічний, який М. Ван Кревельд визначає як єдиний можливий критерій справедливих воєн, а саме «війна за виживання».

Ключові слова: філософія війни, «конфлікт низької інтенсивності», світ-система, «справедлива війна», «війна за виживання».

Постановка проблеми і аналіз попередніх досліджень. До актуальних світоглядних питань, порушених реаліями сучасних військових конфліктів, інтелектуальним та історичним досвідом другої половини ХХ – першої чверті ХХІ ст., можна віднести такі: 1) Чи залишається війна важливим чинником політики і чи залишиться таким чинником у найближчому і віддаленому майбутньому людства? 2) Чи не слід уважати марними спроби встановити універсальні критерії

справедливих і несправедливих війн? 3) Які можливі сценарії розвитку співіснування державних і недержавних збройних формувань у майбутньому і як вони позначатимуться на еволюції національної держави?

Ані комуністична, ані ліберальна ідеології не витримали перевірку часом стосовно власних антивоєнних настанов. Пригадаємо, що один із засновників лібералізму А. Сміт був першим, хто виявив, що в міру досягнення цивілізацією зрілості витрати на війну виявляють тенденцію до зростання. А через збільшення витрат на утримання збройних сил і дифузії військової технології від домінуючої держави до конкурентів витрати на утримання армії зростають, що накладає зростаючий вантаж на її економіку та ресурси. Тому «м'яка комерція» поступово зближить народи, а зиск від економічного співробітництва переважить зиск від завоювання.

Комуністи вважали, що причина воєн у соціальній нерівності та експлуатації, що лежать у природі самої капіталістичної держави та міждержавних відносин. Соціальна рівність та соціальна справедливість скасують причини соціальних конфліктів усередині суспільства, і, відповідно, зникне необхідність вирішувати внутрішні проблеми за рахунок інших народів. Даючи визначення війни, В.І. Ленін скористався визначенням К. фон Клаузевіца війни як продовження політики насильницькими засобами, але додав до визначення німецького теоретика фразу: «на користь панівного класу».

А просвітницький світогляд, який був джерелом і ліберальної, і комуністичної ідеології, був однією із перших спроб дискредитації війн як способу розв'язання міждержавних конфліктів. Цю спробу здійснив І. Кант у творі «До вічного миру». На думку філософа, війна є вимушеним засобом людини в природному стані («війна всіх проти всіх») захищати своє право існування. Але із цього «природного стану» можна вийти у разі переходу держав до республіканської форми правління. За республіканського режиму згода громадян на війну буде обтяжена згодою взяти на себе всі тяготи війни. І тоді громадяни задумуються, чи варто починати таку небезпечну гру.

«Холодна війна» між двома ідеологічно протилежними системами не позбавила людство від «гарячих війн», хоча дещо змінила їх геополітичну локацію. Цікаво, що ще на початку 60-х років ХХ ст. консервативний німецький філософ К. Шмітт у статті «Теорія партизана» передбачав таку можливість, пояснюючи це тим, що ядерна потужність потрібна державам не для того, щоб узагалі позбавитися військових конфліктів у світі, а для того, щоб ініціювати і контролювати військові конфлікти «малої інтенсивності» зі звичайною зброєю в регіонах, що належать до сфери інтересів ядерних держав (Shmytt, 2007).

Поняття «конфлікти малої інтенсивності» стало одним із визначень специфіки військових конфліктів другої половини ХХ – початку ХХІ ст., що увійшло у науковий обіг завдяки працям Е. Балібара, зокрема статті «Що у війні? Політика як війна, війна як політика», М. ван Кривельда, зокрема, його книзі «Трансформація війни».

До значних дослідницьких проєктів, дотичних до філософії війни, треба згадати створення у рамках Страсбурзького університету у 1972 р. французьким філософом і соціологом, ідейним послідовником К. Шмітта – Ж. Френдом Страсбурзького інституту полемології, що спирався на інтелектуальний досвід, зокрема, засновника полемології як науки Г. Бутуля.

Серед українських дослідницьких проєктів філософських аспектів війни слід назвати автора книги «Філософія війни» 2015 р. В. Бондара, дослідників А. В. Бадера та С. О. Вовка, що у статті «Системні риси агресії як виду зовнішнього збройного насилля та російсько-українська війна» досліджували феномен російської агресії в Україні в контексті методології світ-системного аналізу, статтю В. В. Попкова та Хаміда Фуада, що у статті «Війна як феномен світової історії: філософсько-політичний аналіз» також досліджували філософські аспекти війни, їх значення у світовій історії, використовуючи світ-системну методологію.

Виклад основного матеріалу. У світоглядному сенсі передусім слід звернутися до проблеми витоків та значення війни у людському існуванні. К. Шмітт належав до політичних філософів, творчість яких була неприховано антиліберальною й антикомуністичною. Тому війна у його концепції політичного є одним із граничних проявів політичного. Доки існують політичні відносини в суспільстві, війна зберігає свій статус як одна з онтологічних засад людського існування.

Саме тому К. Шмітт висунув ідею необхідності міждержавного узгодження щодо формального регулювання перебігу військових конфліктів, а саме: у військових діях беруть участь лише спеціально навчені професійні армії, а громадянське населення не є об'єктом насильства за жодних обставин. Слід суворо визначити припустимі та неприпустимі види озброєнь, формалізувати акт оголошення війни, суворо описати умови вступу у двосторонній конфлікт третьої сили тощо.

Ба більше, Шмітт уважав, що саме загальний пацифізм відповідальний за те, що війна набуває все більш масового та глобального характеру. Це впливає, за Шміттом, із безвідповідальної відмови визнавати у постаті «ворога» наявність якісного змісту з його «демонізації» і фактично «дегуманізації».

Треба зазначити, що такий консервативний погляд на значення війни в людському існуванні є давнім і досить розповсюдженим.

Ще давньогрецький філософ Геракліт сформулював філософію війни короткою фразою: «Ворожнеча (полемос) є батько речей та мати речей, одних вона зробила вільними, інших – рабами, одних богами, інших – людьми».

А саме філософія війни починається з трактату давньокитайського філософа Сунь Цзи «Мистецтво війни», де від самого початку зазначається: «Без усвідомлення того, що війна для країни – надзвичайно важлива справа, що вона – основа життя і смерті для її населення, а для держави – шлях виживання чи загибелі, годі дати собі раду» (Sun` czzy`, 2023, р. 3).

Філософські засади успішної війни, за Сунь Цзи, полягають у тому, що для передбачення наслідків війни треба вивчити п'ять основних чинників. Перше – це шлях, друге – клімат, третє – земля, четверте – командувач, п'яте – закон. Саме даоський концепт «шлях» надає інтерпретації війни Сунь Цзи філософського сенсу і позитивного морально-психологічного виміру: «Шлях змушує людей жити в гармонії з правителями, тоді їхні помисли збігаються, народ готовий, не знаючи страху і не сумніваючись у своєму проводирі, жити й померти разом із ним» (Sun Tzu, 2023, р. 5).

Цікаво, що також у морально-психологічному вимірі у «Генеалогії моралі» Ф. Ніцше пов'язував латинське слово *bellum*, що означає війну, зі словом *duellum*, що означає дуель, яке, своєю чергою, виводиться зі слова *duonus*, що є архаїчною формою слова *bonus*, тобто благо. Звідси, стверджував Ніцше, *bonus* стало означати людину дуелі, суперечки (*duo*), війни.

Гегель бачив високе моральне призначення війни у тому, що завдяки їй зберігається моральне здоров'я народу, війна «оберігає народ від гниття».

Але у філософії ХХ ст. відповідно до набутого історичного досвіду, зокрема світових війн, війни позбавляються ореолу моральної чесноти. Зокрема, М. Хайдеггер пов'язував неминучість воєн із тим, що людина стала «об'єктом буттєвої залишеності» внаслідок технізації світу і мислення й перебуває у світі «залишення суцього істиною буття». Світові війни, у розумінні Хайдеггера, – це «світо-війни»: стан, коли військове не сприймається як військове, а мирне стає безглуздим і беззмістовним.

Цікаво у цьому контексті пригадати відповідь З. Фрейда фізику А. Ейнштейну, який просив у 1933 р. відомого психолога висловити свою думку щодо можливості порятунку людства від воєн. На думку З. Фрейда, інстинкт смерті, який психоаналітик уважав одним із базових мотивів людської поведінки, неодмінно знищив би особистість, якби не розгортався у бік зовнішніх об'єктів. Таким чином, людина, знищуючи об'єкти зовнішнього світу, рятує своє життя.

Після завершення «холодної війни», у 90-ті роки ХХ ст. – на початку ХХІ ст. виникає спалах інтересу до полемологічної проблематики в контексті переосмисленні концепції війни К. фон Клаузевіца, що створювалась у першій половині ХІХ ст. і вважалася класичною аж до середини ХХ ст., але не відповідає сучасним реаліям сутності і перебігу військових конфліктів.

Нагадаємо, що К. фон Клаузевіцу належить одне із визначень війни, що стало у певний історичний час класичним і яке у власній інтерпретації цитував, як зазначалося вище, В. Ленін: «Війна є продовження політики іншими, насильницькими засобами». Або, як зазначав Клаузевиц, війна – не лише політичний акт, а й знаряддя політики, продовження політичних відносин, проведення їх іншими засобами.

Клаузевиц уважав, що війна «є дивною трійцею, складеною: 1) з насильства як початкового свого елемента, ненависті і ворожнечі, які слід розглядати як сліпий природний інстинкт; 2) із гри ймовірностей та випадку, що робить її вільною душевною діяльністю; 3) із підпорядкованості її як знаряддя політиці, завдяки чому вона підпорядковується простому розуму.

Концепція війни Клаузевиці отримала назву «тринітарна війна», тобто включає три елементи: армію, уряд та народ. В основі лежить припущення, що з початком «наполеонівських війн» відбувся перехід від династичних держав і династичних війн до власне національних війн, викликаних Великою французькою революцією. Тобто сталася поява «народних армій», мобілізованих сучасними державами, які, хоча б якими бюрократичними та авторитарними вони не були, утілюють значний «демократичний» елемент.

Найяскравіше виявилось це у «наполеонівських війнах», що надали урок Європі: дієве перетворення революційного імпульсу, тобто історичної появи народу як політичного суб'єкта, на військову міць, яку Бонапарт міг використати для своїх завоювань.

Іншим припущенням Клаузевиці була впевненість у спроможності політиків сформулювати військову мету та політичну мету (або цілі) та підкорити першу другій чи досягти другої через першу. Така впевненість виходила з того, що Клаузевиц уважав державу «єдиним розумом», здатним до державно-політичного керівництва у війнах (Clausewitz, 2018).

Піддаючи критиці Клаузевіца, сучасні автори відзначають, що, по-перше, його концепція війни відповідала певній історичній епосі, що відходить тепер у минуле, а по-друге, «феномен війни» розглядався в ній із погляду євроамериканського центру без урахування периферії, де від початку європейської експансії у неоголошених війнах широко використовувалися геноцид і терор. А оголошення війн не відбувалося через відсутність визнаного «ворога», особливо з огляду на поєднання прямої війни та непрямих форм винищення на кшталт поширення завезених хвороб.

«Тринітарна війна», заснована на ідеї держави та розрізнення уряду, армії та народу, була невідома більшості суспільств протягом усієї історії. Але навіть у Європі було добре відоме явище партизанської війни, у якій партизан також веде політичну війну, але яка знаходиться за межами державного контролю, а держава навіть намагається затаврувати партизанів як «нелегальних» і навіть «нелегітимних» учасників опору. Партизан відрізняється загостреним почуттям ворога, своїми діями підриває традиційну різницю між цивільним населенням і військовими.

Із критикою концепції Клаузевіца виступив Е. Балібар у роботі «Що у війні? Політика як війна, війна як політика». Автор визначає специфіку «нових війн» як злиття тероризму та партизанщини з регулярною війною. «Нові війни» в розумінні Е. Балібара – це: результат технологічних перетворень, а також інституційного розподілу влади у світі у формі володіння ядерною зброєю, який полягав не у скасуванні звичайних воєн, а у виштовхуванні їх на периферію, заштовхуванні їх «у розломи між великими тектонічними плитами, що перебували у сфері впливу наддержав»; вони концентруються частіше у країнах, що знаходяться «за межею бідності», що поділяє сучасний світ, особливо на землях неспроможних держав; вони розмивають різницю між регулярними арміями та партизанськими чи терористичними силами або навіть між військовими та громадянськими, зовнішньою війною та громадянською війною; вони роблять необхідним визнання не тільки суб'єктивної, а й об'єктивної ролі етнічності, етнорелігійних ідентичностей та політики ідентичності у виникненні, розвитку та наслідках «нових воєн».

Тотальна війна з крайніми проявами виходить тепер з-під контролю самих держав, скасовуючи інституційні «регулярні» відносини між урядами, арміями та народами і, як правило, мобілізуючи так звані «меншості» (етнічні чи релігійні, або й ті й інші), яким самі прагнуть кинути виклик державі, якщо не зруйнувати її.

Вони не лише уникають бойових зіткнень і нападають переважно на громадянське населення, а й створюють те, що називають «грабіжницьким соціальним середовищем» (усередині та навколо військових зон, які включають торгівлю зброєю та наркотиками і вилучення продуктів харчування та інших корисних речей у незаможного населення) (Balibar, 2008).

Як уже зазначалося вище, М. ван Кревельд у книзі «Трансформація воєн» до збройних зіткнень у світі після Другої світової війни застосовує поняття «конфлікти низької інтенсивності».

М. ван Кревельд називає такі специфічні риси конфліктів низької інтенсивності: 1) мають місце у слаборозвинених частинах світу; 2) у них рідко з обох сторін беруть участь регулярні армії, а переважно партизани, терористи, громадянське населення, включаючи жінок і дітей; 3) у них задіяна невисокотех-

нологічна зброя; 4) зазвичай кривавіші, ніж звичайні війни, з високою часткою жертв серед мирного населення. Автор зазначає, що після 1945 р. у світі сталося близько 200 збройних конфліктів, з яких три чверті – конфлікти низької інтенсивності. Чисельність жертв у цих конфліктах оцінюється автором до 35 млн. Але важлива не лише сама кількість жертв, а й її порівняльне співставлення з погляду жертв серед мирного населення. Так, у Першій світовій війні, як зазначає автор, загинуло понад 10 млн осіб, із них 95% – військовослужбовці. У Другій світовій загинуло 50 млн осіб, із них: 52% – військовослужбовці, 48% – мирне населення. У локальних конфліктах 1945–2000 рр. – 35 млн осіб, із них 30 млн – мирне населення.

Ситуація ускладнюється тим, що витіснені з розвинених країн на периферію «конфлікти низької інтенсивності» повернулися до цих країн унаслідок політики «мультикультуралізму» у вигляді численних меншин (мусульманських у Західній Європі, латиноамериканських у США), усередині яких часто солідарні з ідеями джихаду чи неотроцькізму (Creveld, 1991).

Урешті-решт, увійшло в обіг і закріпилося стосовно специфіки сучасних війн поняття «гібридні війни», що протистоїть поняттю традиційної війни.

Деякі риси конфліктів «низької інтенсивності» відбиваються також у понятті «гібридна війна», що стало поширеним у сучасному світі, зокрема, завдяки книзі «Конфлікт у ХХІ столітті: походження гібридних війн» 2007 р. Ф. Хоффмана, ознаки якої ми бачимо в перебігу українсько-російської війни. А саме: гібридні війни можуть вестися як державами, так і недержавними акторами, гібридні війни включають низку різних способів ведення війни, у тому числі звичайні засоби, нерегулярні тактики і формації, терористичні акти, зокрема насилля і примус, а також кримінальний безлад, ці дії можуть вестися окремими формуваннями або одним і тим самим формуванням, але у цілому вони операційно і тактично спрямовуються та координуються в рамках основного бойового простору задля досягнення синергетичних ефектів (Hoffman, 2007).

Цікавий актуальний приклад можливого сценарію гібридної війни представлений у нещодавньому звіті німецького Бундастага «Аналіз ризиків для громадянського захисту»:

Фаза I триває з різним ступенем інтенсивності кілька років і передбачає гібридну дію агресора: шпигунство, кібератаки, диверсії та атаки на життєво важливі та оборонно важливі об'єкти та критичну інфраструктуру. Ключова особливість цієї фази – гібридний вплив відбувається таємно, і пов'язати його з агресором одразу неможливо.

Фаза II триває кілька місяців і передбачає розгортання військ агресора на східних кордонах НАТО і розгортання сил НАТО для стримування у відповідь. Гібридний вплив триває, але стає інтенсивнішим, його приховування – дедалі меншим.

Фаза III, що триває щонайменше один рік, передбачає відкриту військову агресію проти території НАТО: вибіркові атаки із застосуванням конвенційних та не конвенційних засобів, у тому числі за цілями на території ФРН, а також імовірні перебої у роботі супутників у космосі.

Зрештою, під час фази IV війська агресора прориваються через оборонні лінії НАТО на територію Німеччини. Також передбачається повномасштабне збройне протистояння у космосі. Сценарій передбачає, що фаза завершується «домов-

леністю про припинення вогню не раніше, ніж за кілька місяців». (Germany simulated ..., 2024).

На нашу думку, нові концепції війн, що виникли наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. і відбивали нові історичні реалії, свідчать про світ-системний зсув, що відбувся з розпадом СРСР і початком кризової геополітичної трансформації капіталістичної світ-системи, крах якої І. Валлерстайн прогнозував на середину ХХІ ст. (Wallerstein, 2000).

Стосовно подальшої еволюції відносин між державою і військовими М. ван Кревельд робить такі припущення:

1. Сучасні держави або опанують конфлікти низької інтенсивності, або зникнуть.
2. Довготривалі конфлікти такого типу знищать різницю між урядом, збройними силами і народом, що підриває сенс державного суверенітету.
3. Армії будуть замінені силами безпеки поліцейського типу, з одного боку, і незаконними збройними формуваннями – з іншого.
4. Національні кордони втратять свій сенс.
5. Зникне військова стратегія в традиційному сенсі цього слова. Необхідність сконцентрувати силу буде стикатися з необхідністю перехитрити супротивника в даний час і в даному місці.
6. Зміняться наші уявлення про політику і державні інтереси, етико-правові регулятори військових конфліктів.
7. Війна буде розумітися не як засіб задля досягненні мети, а як життя в усіх її проявах, що вимагає використовувати максимально всі людські якості: і найшляхетніші, і найнегідніші (Creveld, 1991).

Такий прогноз дослідника, на нашу думку, не суперечить сценарію можливої біфуркації світ-системи, що має прийти на зміну сучасній.

Також у світоглядному сенсі велике значення має визначення критеріїв справедливих і несправедливих війн. У «Міркуванні на першу декаду Тита Лівія» Н. Макіавеллі афористично зазначив, що «війна справедлива для тих, для кого вона необхідна».

Намагання знайти критерій справедливості війн сягають давнини. Найбільш давнім є критерій, що можна назвати моральним критерієм, який запропонував ще давньогрецький оратор Демосфен. Справедливі війни, на його думку, ведуться заради захисту батьківщини від руйнування та знищення ворогом. Несправедливі ті війни, які ведуться через користь, вигоди, порушення принципів справедливості.

Визначаючи складність критеріїв справедливих і несправедливих війн, Е. Балібар у роботі «Що у війні? Політика як війна, війна як політика» зазначає, що росіяни називають «Вітчизняної війною» те, що французи називають «Російська кампанія», а в'єтнамці називають «визвольною війною» те, що американці називають «в'єтнамською війною». Автор пише, що якби перемогла Конфедерація, тоді те, що тепер американські історики називають «Громадянською війною», зберегло б назву «Війни за відділення» або, можливо, стала б другою «Війною за незалежність» (Balibar, 2008).

У Резолюції 3314 Генеральної Асамблеї ООН (1974 р.) як агресія розглядається «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави», але вона містить зауваження, що визначати певні дії як агресію не виправдано, якщо ці дії або

їхні наслідки «не носять достатньо серйозного характеру». Тобто необхідно дотримуватися «принципу співрозмірності» відповіді виклику з боку іншої сторони. Але хто може бути арбітром у вирішенні питання «співрозмірності» у збройних конфліктах? Наприклад, на думку ізраїльського прем'єра Б. Нетан'ягу, сьогоднішні дії «Цахал» проти терористичного угруповання «Хамас» після 7 жовтня 2023 р. є співрозмірними, а на думку Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерреша, – неспіврозмірними.

У випадку агресії Росії проти України факт «неспіврозмірності» відповіді загрози здається українцям очевидним, оскільки Україна безпосередньо не загрозувала суверенітету і територіальній цілісності Росії в межах державних кордонів, що були визнані ООН і, зокрема, Росією після розпаду СРСР. Тобто можна казати про правовий аспект несправедливості цієї агресії. Але слід додати морально-психологічний критерій несправедливості російської агресії. Співчуття світової громадськості Україні й українцям як жертвам агресії є сьогодні очевидним. Це не промови політиків і не дипломатичні заяви, а реальне співчуття постраждалим.

У цьому контексті варто навести думку М. ван Кревельда з книги «Трансформація війни». Автор використовує поняття «війни за виживання» як єдиний можливий критерій справедливих воєн. Як конкретний приклад таких війн Кревельд називає дві війни Ізраїлю проти арабів: війну 1948–1949 рр. відразу після утворення держави і «шостиденну» війну з 5 по 10 червня 1967 р. проти Єгипту, Сирії, Йорданії, Іраку, Алжиру. Але автор відмовляє у назві «справедлива» «Першої ліванської війни» – воєнної операції Ізраїлю на території Лівану в 1982 р. в рамках громадянської війни в Лівані з метою знищення баз Організації звільнення Палестини (Crevelde, 1991).

Такий критерій справедливості, а саме «війна за виживання», спрацьовує у відношенні України у сенсі «війна за виживання молодого національного держави». Хоча девальвацію поняття «національна держава» вже давно зазначали дослідники, але в демократичній суспільній свідомості поняття національного державності все ще зберігає значення не лише політичної, а й культурно-психологічної цінності. Тим більше коли йдеться про молоді національні держави.

Висновки. Ані комуністична, ані ліберальна ідеології не витримали перевірку часом стосовно власних антивоєнних настанов. «Холодна війна» між двома ідеологічно протилежними системами не позбавила людство від «гарячих війн», хоча дещо змінила їх геополітичну локацію. Ще на початку 60-х років ХХ ст. консервативний німецький філософ К. Шмітт передбачав таку можливість, пояснюючи це тим, що ядерна потужність потрібна державам не для того, щоб узагалі позбавитися військових конфліктів у світі, а для того, щоб ініціювати і контролювати військові конфлікти «малої інтенсивності» зі звичайною зброєю в регіонах, що належать до сфери інтересів ядерних держав. Ба більше, Шмітт уважав, що саме загальний пацифізм відповідальний за те, що війна набуває все більш масового та глобального характеру. Це впливає, за Шміттом, із безвідповідальної відмови визнавати у постаті «ворога» наявність якісного змісту, з його «демонізації» і фактично «дегуманізації».

У 90-х роках ХХ ст. – на початку ХХІ ст. виникає спалах інтересу до полемологічної проблематики в контексті переосмисленні концепції війни К. фон Клаузевіца, що вже не відповідала реаліям сучасних військових конфліктів.

Як зазначали дослідники, концепція «тринітарної війни» Клаузевіца, заснована на ідеї держави та розрізнення уряду, армії та народу, була невідома більшості суспільств протягом усієї історії. Але навіть у Європі було добре відоме явище «партизанської війни», у якій партизан також веде політичну війну, але яка знаходиться за межами державного контролю, а держава навіть намагається затаврувати партизанів як «нелегальних» і навіть «нелегітимних» учасників опору. Партизан відрізняється загостреним почуттям ворога, своїми діями підтримує традиційну різницю між цивільним населенням і військовими.

Поняття «конфлікти малої інтенсивності» стало одним із визначень специфіки військових конфліктів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. М. ван Кревельд називає такі специфічні риси конфліктів низької інтенсивності: 1) мають місце у слабзорозвинених частинах світу; 2) у них рідко з обох сторін беруть участь регулярні армії, а переважно партизани, терористи, громадянське населення, включаючи жінок і дітей; 3) у них задіяна невисокотехнологічна зброя; 4) вони завичай кривавіші, ніж звичайні війни, з високою часткою жертв серед мирного населення.

Стосовно подальшої еволюції відносин між державою і військовими М. ван Кревельд робить такі припущення: сучасні держави або опанують конфлікти низької інтенсивності, або зникнуть; довготривалі конфлікти такого типу знищать різницю між урядом, збройними силами і народом, що підірве сенс державного суверенітету; армії будуть замінені силами безпеки поліцейського типу, з одного боку, і незаконними збройними формуваннями – з іншого, а національні кордони втратять свій сенс

Стосовно складнощів визначення критеріїв справедливих і несправедливих війн доречно пригадати афористичне висловлення Н. Макіавеллі, що «війна справедлива для тих, для кого вона необхідна». Цей афоризм має сенс і сьогодні. Але зауважимо, що в Резолюції 3314 Генеральної Асамблеї ООН зазначено про необхідність дотримуватися «принципу співрозмірності» відповіді виклику з боку іншої сторони. У випадку агресії Росії проти України факт «неспіврозмірності» відповіді загрози здається очевидним, оскільки Україна безпосередньо не загрозувала суверенітету і територіальній цілісності Росії в межах державних кордонів, що були визнані ООН і, зокрема, Росією після розпаду СРСР. Тобто можна казати про міжнародно-правовий аспект несправедливості цієї агресії.

Але зі світоглядного погляду не менш важливим є морально-психологічний критерій несправедливості російської агресії. Співчуття світової громадськості Україні й українцям як жертвам агресії є сьогодні очевидним. Це не промови політиків і не дипломатичні заяви, а реальне співчуття постраждалим. Це, на нашу думку, зумовлено тим, що спрацьовує такий критерій справедливості, який М. Ван Кревельд визначив як єдиний можливий критерій справедливих воєн, а саме «війна за виживання».

Новизна дослідження. Йдеться про те, що сучасні політичні й геополітичні реалії доводять значущість не ліберальних, а саме консервативних філософських настанов стосовно війни як важливого інструменту політики і державотворення, а специфіка сучасних війн стає реальною загрозою для існування сучасного типу ліберальної національної державності.

Нові концепції війн, що виникли наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. і відбивали нові історичні реалії, свідчать про світ-системний зсув, що відбувся з роз-

падом СРСР і початком кризової геополітичної трансформації капіталістичної світ-системи, крах якої І. Валлерстайн прогнозував на середину ХХІ ст. А прогноз М. ван Кревельда стосовно подальшої еволюції відносин між державою і військовими не суперечить сценарію можливої біфуркації світ-системи, що має прийти на зміну сучасній.

Зі світоглядного погляду важливим є морально-психологічний критерій несправедливості російської агресії. Йдеться, на нашу думку, про те, що стосовно України спрацьовує такий критерій справедливості, який М. Ван Кревельд визначив як єдиний можливий критерій справедливих воєн, а саме «війна за виживання». Такий критерій спрацьовує у відношенні України у сенсі «війна за виживання молодій національній державі». Хоча девальвацію поняття «національна держава» вже давно зазначали дослідники, але в демократичній суспільній свідомості поняття національної державності все ще зберігає значення не лише політичної, а й культурно-психологічної цінності. Тим більше коли йдеться про становлення молодій національній державі.

References [Список використаної літератури]

- Bader, A.V., & Vovk, S.O. (2023). Systemic features of aggression as a form of external armed violence and the Russian-Ukrainian war. *Actual problems of philosophy and sociology*, 42, 136–143 [in Ukrainian]. [Бадер А.В., Вовк С.О. Системні риси агресії як виду зовнішнього збройного насилля та російсько-українська війна. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 42. С. 136–143].
- Balibar, E. (2008). Whats in a war ? Politics as war, war as politics. *Ratio juris*. 21(3), 365–386 [in English]. [Balibar E. What's in a war ? Politics as war, war as politics. *Ratio Juris*. 2008. Vol. 21, n 3. P. 365–386].
- Bondar, V. (2015). Philosophy of war. Ternopil: Ternopil Technical University named after I. Pulyuya [in Ukrainian]. [Бондар В. Філософія війни. Тернопіль : Тернопільський технічний університет ім. І. Пулюя. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/74515789.pdf> (дата звернення: 12.07.2024)].
- Creveld, M. Van. (1991). The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz. *Free Press*. [in English]. [Creveld M.V. The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz. *Free Press*. 1991. 272 p.]
- Hoffman, F.G. (2007). Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars Архивна копія от 7 января 2017 на Wayback Machine. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies, 2007 [in English]. [Hoffman F.G. Conflict in the 21st century: The rise of hybrid wars. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies, 2007].
- Clausewitz K. (2018). The nature of war. Translated by R. Gerasimov. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian]. [Клаузевіц К. Природа війни / пер. Р. Герасимова. Харків : Vivat, 2018. 416 с.].
- Germany simulated scenarios of a possible attack on NATO. *Ukrainian truth* [in Ukrainian]. [Німеччина змодельовала сценарії можливого нападу на НАТО. *Українська правда*. 29 лютого 2024 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/02/29/7444228/> (дата звернення: 12.07.2024)].
- Popkov, V.V., & Fuad, Hamid. (2024). War as a phenomenon of world history: a philosophical and political analysis. *International and political studies*, 37, 109–118 [in Ukrainian]. [Попков В.В., Фуад Хамід. Війна як феномен світової історії: філософсько-політичний аналіз. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2024. Вип. 37. С. 109–118].
- Shmytt, K. (2007). Theory of the Partisan. G.L. Ulmen, trans. *Telos Press* [in English]. [Schmitt K. Theory of the Partisan. G.L. Ulmen, trans. *Telos Press*. Original publication: 1963; 2nd ed. 1975. 95 p.]
- Sun, Tzu. (2023). The art of war. / trans. Ukrainian V.M. Verkhovna. Kharkiv: Folio [in Ukrainian]. [Сунь Цзи. Мистецтво війни /пер. В.М. Верховня. Харків : Фоліо, 2023. 126 с.].
- Wallerstein, I. (2000). The Essential Wallerstein. New York: The New Press [in English]. [Wallerstein I. The Essential Wallerstein. New York: The New Press, 2000. 471 p.]

Стаття надійшла до редакції 15.07.2024

Ogarenko E. S.

Department of Political Science

Odesa I. I. Mechnikov National University

r. 35, French blv., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THE PHILOSOPHY OF WAR AS AN ACTUAL WORLDVIEW PROBLEM

Summary

With the beginning of Russia's military aggression against Ukraine, the war ceased to be only a political phenomenon for Ukrainians, but acquired a worldview significance for us. Even ordinary citizens have questions that might seem paradoxical recently. Namely: how did the state, which was one of the guarantors of the sovereignty and security of Ukraine, end up as the aggressor?; how did the state that, as the legal successor of the former USSR, was the state most affected by fascist aggression during the Second World War, become the aggressor? Without hoping to give a comprehensive answer to the mentioned questions, the author of the article makes an attempt to determine the philosophical principles, worldview approaches to understanding war as a social phenomenon, in particular, the importance of the world-system methodology for understanding the evolution of views on the essence of military conflicts, determining the criteria of a just-unjust war. Emphasis is placed on the fact that neither communist nor liberal ideologies have withstood the test of time in relation to their own anti-war guidelines. The «Cold War» between two ideologically opposed systems did not save humanity from «hot wars», although it somewhat changed their geopolitical location. Back in the early 60s of the 20th century, the conservative German philosopher K. Schmitt predicted such a possibility, explaining it by the fact that states need nuclear weapons not in order to get rid of military conflicts in the world at all, but in order to initiate and control military conflicts «low intensity». The researcher of this concept, M. van Creveld, names the following among the main features of such conflicts: they rarely involve regular armies on both sides, but mostly partisans, terrorists, and the civilian population, including women and children. Regarding the further evolution of relations between the state and armed formations, M. van Creveld makes an assumption that modern states will either master low-intensity conflicts or disappear. Among the criteria of justice-injustice of war, in particular, of Russian aggression against Ukraine, it is important to take into account not only the legal aspect, but also the moral and psychological aspect, which M. Van Creveld defines as the only possible criterion of just wars, namely «war for survival».

Key words: philosophy of war, «low-intensity conflict», world-system, «just war», «war for survival».